

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 7 (2001)

Διανούμενοι

Στεφάν Κουρτουά, Νικολά Βερτ, Ζαν-Λουί Πάνέ, Αντρέι Πατσκάφσκι, Κάρελ Μπάρτοσεκ, Ζαν-Λουί Μαργκολέν, Η Μαύρη Βίβλος τον Κομμουνισμού. Εγκλήματα, Τρομοκρατία, Καταστολή

Νίκος Μαραντζίδης

doi: [10.12681/sas.635](https://doi.org/10.12681/sas.635)

Copyright © 2015, Νίκος Μαραντζίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μαραντζίδης Ν. (2015). Στεφάν Κουρτουά, Νικολά Βερτ, Ζαν-Λουί Πάνέ, Αντρέι Πατσκάφσκι, Κάρελ Μπάρτοσεκ, Ζαν-Λουί Μαργκολέν, Η Μαύρη Βίβλος τον Κομμουνισμού. Εγκλήματα, Τρομοκρατία, Καταστολή. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 7, 239–246. <https://doi.org/10.12681/sas.635>

BIBΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ

Στεφάν Κουρτουά, Νικολά Βερτ, Ζαν-Λουί Πανέ, Αντρέι Πατσκόφσκι, Κάρελ Μπάρτοσεκ, Ζαν-Λουί Μαργκολέν, Η Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού. Εγκλήματα, Τρομοκρατία, Καταστολή. Αθήνα: Εστία 2001, 866 σελ.

Μία ακόμη βιβλιοκριτική για το πολυσυζητημένο βιβλίο του Στεφάν Κουρτουά και των συνεργατών του είναι αμφίβολο αν θα είχε να προσθέσει κάτι πραγματικά καινούργιο. Η συζήτηση γύρω από τα μεγάλα ζητήματα που άνοιξε *Η Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού* δείχνει να κλείνει σιγά-σιγά, καθώς φαίνεται πως όλη η 'βεντάλια' των επιχειρημάτων έχει πια ξεδιπλωθεί.

Το βιβλίο δημιούργησε μια εντυπωσιακή διανοητικού χαρακτήρα αναταραχή: από τη μια, οι υποστηρικτές του υπερασπίστηκαν με πάθος τις θεμελιώδεις προτάσεις του βιβλίου -κωδικοποιημένες στην εισαγωγή του Στεφάν Κουρτουά- ότι δηλαδή ο κομμουνισμός όχι μόνο προκάλεσε εκατομμύρια νεκρούς σε όλο τον κόσμο αλλά επιπλέον: α) ως παγκόσμιο σύστημα αποτέλεσε ένα φαινόμενο ταυτισμένο με το μαζικό πολιτικό έγκλημα, και β) η βίαιη και εγκληματική φύση του είναι αριθμητικά, ηθικά και πολιτικά συγκρίσιμη με αυτήν του ναζισμού.

Από την άλλη, έντονες αντιδράσεις αναπτύχθηκαν από διάφορες πλευρές. Η *Μαύρη Βίβλος* κατηγορήθηκε πως είναι η έκφραση ενός ακραίου αντικομμουνισμού, πως πολλά από τα στοιχεία σχετικά με τον αριθμό των θυμάτων είναι λανθασμένα ή και παραποιημένα, και κυρίως πως ο Στεφάν Κουρτουά (κατά πρώτο λόγο) αξιοποίησε την ιστορική γνώση προκειμένου να παρέμβει στο πολιτικό παιχνίδι και να βγάλει πολιτικά συμπεράσματα. Ενδιαφέρον επίσης είναι πως οι αντιδράσεις αυτές είχαν εκτός από επιστημονικές και πολιτικές πηγές. Στην πλειονότητά της η Αριστερά -όχι μόνο η κομμουνιστική- αποκήρυξε το βιβλίο ως προϊόν προκαταλήψεων και μη ορ-

θών συμπερασμάτων γύρω από το 'χαρακτήρα' του παγκόσμιου κομμουνισμού.

Τέλος υπήρξε και μια τρίτη κατηγορία αντιδράσεων απέναντι στο βιβλίο. Αυτές θα μπορούσαμε να τις ονομάσουμε 'ψύχραιμες' καθώς επιχείρησαν να προσεγγίσουν το βιβλίο αναζητώντας τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά του. Αρκετές μεθοδολογικού και πραγματολογικού χαρακτήρα επισημάνσεις έγιναν (π.χ. αν μπορούν να αθροίζονται νεκροί από διαφορετικές περιόδους και σε διαφορετικές περιοχές ή αν οι νεκροί μιας μάχης μπορούν να αθροιστούν με τους νεκρούς μιας εκτέλεσης). Όλα τα παραπάνω συνέβαλαν σε αυτήν τη διεθνή συζήτηση γύρω από το χαρακτήρα και τη φύση του παγκόσμιου κομμουνισμού είτε ως πολιτικό-κοινωνικού συστήματος είτε ως πολιτικού κινήματος.

Η ελληνική έκδοση του βιβλίου, που ήρθε τέσσερα χρόνια μετά την πρώτη γαλλική έκδοση, και έπειτα από αυτές πολλών κρατών (Ιταλία, Γερμανία, ΗΠΑ, Ρωσία, Βουλγαρία, κ.α.) φέρνει στο ελληνικό κοινό τη *Μαύρη Βίβλο* και είναι πιθανό να ξανανάψει στην Ελλάδα αυτή η συζήτηση έστω και με μια σχετική, και ακατανόητη κατά τη γνώμη μου, καθυστέρηση. Σε αυτήν την κατεύθυνση νομίζω πως θα συμβάλουν τόσο η εισαγωγή του Δημήτρη Δημητράκου, όσο και το επίμετρο του Ριχάρδου Σωμερίτη.

Πέρα από την πολυσυζητημένη πλέον εισαγωγή και τον επίλογο του Κουρτουά, το βιβλίο χωρίζεται σε πέντε μέρη με βάση την παρουσία του κομμουνισμού σε μεγάλες γεωγραφικές ενότητες. Το πρώτο μέρος τιτλοφορείται: 'Ένα κράτος εναντίον του λαού του: πράξεις βίας, καταστολής, τρομοκρατίας στη Σοβιετική Ένωση', γραμμένο από τον Νικολά Βερετ. Στο πολυσέλιδο κείμενό του ο Βερετ σημειώνει ότι ο ίδιος

‘δεν φιλοδοξεί να προβεί σε αποκαλύψεις σχετικά με την άσκηση κρατικής βίας στην ΕΣΣΔ [...] Αυτή η ιδιαιτερότητα εξερευνήθηκε εδώ κι αρκετό καιρό από τους ιστορικούς. [...] Βασίζομενος στις έρευνες προσπάθησα να ανασυγκροτήσω, μετά το 1917, την εξέλιξη των κύκλων βίας που βρίσκονται στην καρδιά της κοινωνικής ιστορίας της ΕΣΣΔ.’

Ο Βερετ διακρίνει τους εξής κύκλους βίας: ο πρώτος έχει ως αφηγηρία το 1917 και φτάνει μέχρι το 1922, ο δεύτερος κύκλος ξεκινά το 1927 και φτάνει μέχρι το 1933, ο τρίτος εντοπίζεται στη διετία 1936-1938, και συγκεντρώνει το 85% των θανατικών καταδικών της σταλινικής περιόδου, και ο τέταρτος στη δεκαετία του 1940 έχει ως θύματά του εθνικές μειονότητες. Ο συγγραφέας αφιερώνει ένα κεφάλαιο και στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, γνωστότερα ως Γκουλάγκ από τα οποία υπολογίζει πως μόνο τα χρόνια 1934-1941

πρέπει να πέρασαν επτά εκατομμύρια άνθρωποι, ενώ το 1953 το Γκουλάγκ αριθμούσε 2.750.000 κρατούμενους.

Το δεύτερο μέρος, 'Παγκόσμια επανάσταση, εμφύλιος πόλεμος και τρομοκρατία', (Κουρτούα, Πανέ, Κωφέρ, Γιαννακάκης) επικεντρώνεται σε άλλα σημεία: α) στη δράση της Τρίτης Διεθνούς (Κομμυντέρν) στα χρόνια του μεσοπολέμου με ειδική αναφορά στην Ελλάδα και την Ισπανία. Στο κεφάλαιο γύρω από την Ελλάδα θα αναφερθώ αναλυτικότερα παρακάτω. Η ενότητα αυτή είναι αφιερωμένη ουσιαστικά στους μηχανισμούς των εσωτερικών εκκαθαρίσεων που αναπτύχθηκαν μέσα στο κομμουνιστικό σύστημα και τα κομμουνιστικά κόμματα, ενώ επιπλέον επιχειρείται να εξετασθεί η σχέση ανάμεσα στους εμφύλιους πολέμους και τα κινήματα εθνικής απελευθέρωσης στα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Το τρίτο μέρος που υπογράφουν οι Πατσκόφσκι και Μπάρτοσεκ τιτλοφορείται 'Η άλλη Ευρώπη θύμα του κομμουνισμού' και εξετάζει την κομμουνιστική βία και καταστολή στις χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης με μια ιδιαίτερη αναφορά στην Πολωνία. Το τέταρτο μέρος μετατοπίζει το ενδιαφέρον του στην Ασία, 'Ασιατικοί κομμουνισμοί: μεταξύ «αναμόρφωσης» και «σφαγής»' είναι ο τίτλος αυτής της ενότητας (Μαγκκολέν, Ριγκουλό). Για την περιοχή αυτή οι συγγραφείς επισημαίνουν, πάντως, πως επειδή τα κομμουνιστικά κόμματα βρίσκονται ακόμη στην εξουσία

‘αυτό συνεπάγεται ότι τα πιο σημαντικά αρχεία δεν έχουν ακόμη ανοίξει’

ή υπάρχει επιλεκτική δημοσίευση καθώς

‘για λόγους εσωτερικής πολιτικής οι αρχές της Πνομ Πενχ ενθαρρύνουν όσους καταφέρνουν κατά της περιόδου Πολ Ποτ, και οι αντίστοιχες του Πεκίνου ευνοούν την καταγγελία της φρίκης της Πολιτιστικής Επανάστασης’.

Εντέλει στην Ασία και ιδιαίτερα στην Κίνα

‘η τύχη των κομμουνιστών-στελεχών και των υπο διωγμό διανοουμένων μας είναι πολύ καλύτερα γνωστή από εκείνη του «απλού λαού» που αποτελεί τη μάζα των θυμάτων’.

Τέλος, το πέμπτο μέρος 'Ο τρίτος κόσμος' (Φονταίν, Σανταμαρία, Μπουλούκ) εξετάζει, αρκετά συνοπτικά θα έλεγα, την παρουσία του κομμουνισμού στην Λατινική Αμερική, στην Αφρική και το Αφγανιστάν. Εδώ παρουσιάζονται φαινόμενα πολύ διαφορετικά μεταξύ τους, όπως για παράδειγμα το Φωτεινό Μονοπάτι στο Περού, ο 'τροπικός ολοκληρωτισμός' της Κούβας, οι 'αφρικανικοί κομμουνισμοί' της Αιθιοπίας και της Αγκόλας, ή ο 'αφγανικός κομμουνισμός'.

Αξιζει νομιζω να αναπτύξω συνοπτικά πέντε σημεία που σχετίζονται τόσο με το βιβλίο αυτό καθαυτό όσο και με τη γενικότερη συζήτηση που προέκυψε.

Γιατί τόσος θόρυβος;

Η ερώτηση μοιάζει παράξενη αλλά δεν είναι. Η *Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού* προκάλεσε εντάσεις μέσα στην ευρύτερη πολιτική και επιστημονική κοινότητα, τέτοιου εύρους που χρόνια είχαμε να δούμε. Όμως οι συγγραφείς, όπως οι ίδιοι βεβαιώνουν, δεν έκαναν κάποια σπουδαία αποκάλυψη. Η κατάσταση στην ΕΣΣΔ ήταν γνωστή εδώ και δεκαετίες, έστω κι αν κανείς δεν είχε κάνει συστηματική καταμέτρηση των θυμάτων. Επιπλέον, η θηριωδία των κόκκινων Χμέρ, η τραγωδία της Πολιτιστικής Επανάστασης, η καταστολή στην Ανατολική Ευρώπη, το Αλβανικό μοντέλο καταστολής, η σκληρότητα των εσωτερικών εκκαθαρίσεων στα ΚΚ, είναι μερικές μόνο από τις γνωστές όψεις του κομμουνιστικού φαινομένου. Γιατί λοιπόν το βιβλίο γέννησε τέτοια πάθη;

Γιατί, κατά τη γνώμη μου, ο κομμουνισμός είναι ένα φαινόμενο με το οποίο έχουν εμπλακεί πολλοί στον ευρωπαϊκό κόσμο και η εμπλοκή αυτή εμπεριέχει έντονα συναισθηματικά στοιχεία που δεν έχουν κλείσει τον κύκλο τους ακόμη. Ο κομμουνισμός είναι ένα φαινόμενο από το οποίο πολλοί δυσκολεύονται να πάρουν αποστάσεις. Έτσι, λοιπόν,

‘το πλήθος όσο και το πάθος των αντιδράσεων που σημειώθηκαν γύρω από το περιεχόμενο της Μαύρης Βίβλου ήταν αναμενόμενα’ όχι όμως επειδή ‘στους κύκλους που συγκροτούν την ευρύτερη κοινότητα της Αριστεράς δεν είναι ανεκτή η κριτική όταν πηγαίνει σε βάθος’ (Δημητράκος, σελ. 15),

αλλά κυρίως επειδή πολλοί από αυτούς που μιλούν και γράφουν για τον κομμουνισμό από τη μια ή την άλλη πλευρά του ποταμού βιώνουν τα πράγματα με έντονο προσωπικό τρόπο. Σαν να πρόκειται για μια συνεχή ανάκληση του παρελθόντος, μια διαρκή αναβίωσή του. Και δεν ήταν παθιασμένες μόνο οι αντιδράσεις, αλλά και οι αντιδράσεις στις αντιδράσεις εμπεριείχαν αφθονία παθών (εδώ η εισαγωγή του Δ. Δημητράκου είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα). Αλλά και το ίδιο το βιβλίο αναδύει αυτό το πάθος και τη διαρκή ένταση με την ιδεολογία της νεανικών χρόνων. Χαρακτηριστικό εδώ είναι το (απολογητικό) κομμάτι της εισαγωγής του Κουρτουά:

‘ορισμένοι από τους συγγραφείς του παρόντος βιβλίου δεν έμειναν πάντα αλώβητοι από τη γοητεία του κομμουνισμού [...] Έστω κι αν παραμένουν

αγκυροβολημένοι στην Αριστερά -και αριβώς επειδή παραμένουν στην Αριστερά- έχουν ανάγκη να στοχαστούν για τις αιτίες της τύφλωσής τους’.

Δεν είναι ίσως τυχαίο ότι η *Μαύρη Βίβλος* είχε χλιαρή υποδοχή στις ΗΠΑ κατά πρώτο λόγο και στο Ηνωμένο Βασίλειο κατά δεύτερο. Το βιβλίο δημιούργησε θόρυβο εκεί που ο *Δυτικός Κομμουνισμός* άνηθε, εκεί όπου ο κομμουνισμός δεν μονοπώλησε την κρατική βία, εκεί όπου οι αντικομμουνιστές είχαν να αντιμετωπίσουν έναν εγχώριο κομμουνισμό στη βάση ιδεολογικών και ηθικών επιχειρημάτων. Εντέλει, είμαι απόλυτα βέβαιος, πως το αντικείμενο της σύγκρουσης δεν είναι αν ο κομμουνισμός ως πολιτικό σύστημα παρήγαγε μαζικά εγκλήματα -αυτό νομίζω πως ο μέσος νοήμων άνθρωπος μπορεί να το αντιληφθεί εύκολα- αλλά σε ποιο βαθμό νομιμοποιείται το παρελθόν των κομμουνιστών στην Ευρώπη. Για τους ‘ήττημένους’ της ιστορίας το ‘δικαίωμα να έχουν ονειρευτεί την αλλαγή της κοινωνίας’ παραμένει ένα αναλλοίωτης αξίας στοιχείο. Από την άλλη για όσους για διάφορους λόγους δεν συμμετείχαν σε αυτό το όραμα, μοιάζει σαν να ήρθε η ώρα να αποενοχοποιήσουν την απουσία τους.

Η συγκριτική προσέγγιση

Ένα από τα ενδιαφέροντα αλλά ταυτόχρονα δύσκολα στο χειρισμό μεθοδολογικά σημεία του βιβλίου είναι η τοποθέτηση κάτω από την ίδια ετικέτα πολλών διαφορετικών φαινομένων: του κομμουνισμού ως κρατικό σύστημα, του κομμουνισμού ως πολιτικό κόμμα και του κομμουνισμού ως τμήμα ενός ευρύτερου κινήματος (εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα). Επιπλέον εντάσσονται στην ίδια κατηγορία χώρες με κομμουνιστικά κόμματα στην εξουσία (ΕΣΣΔ, Κίνα, κ.ά.), χώρες της Αφρικής όπως και η κατάταξη των οποίων στον κομμουνισμό συνδέεται κυρίως με τη θέση τους κατά τη διάρκεια του ψυχρού πολέμου. Όμως, ο χωρισμός του πλανήτη σε δύο πολιτικοστρατιωτικούς συνασπισμούς δεν πρέπει να μας οδηγεί να αναλύουμε τα πολιτικά συστήματα αυτόματα με βάση την ένταξή τους σε κάποιον από αυτούς τους συνασπισμούς. Γιατί πέραν του μεθοδολογικού προβλήματος που προκύπτει, θα ήταν σαν να νομιμοποιούσαμε να αθροίσει κανείς και να θεωρήσει την Χιλή του Πινοσέτ, την Τουρκία του Εβρέν, την Σαουδική Αραβία, κ.α., τμήματα του δυτικού κοινοβουλευτισμού. Επιπλέον, εάν κανείς αντί να επιλέξει τις διεθνείς σχέσεις την περίοδο του ψυχρού πολέμου επέλεγε αυτές των ετών 1941-1945, θα μπορούσε να οδηγηθεί σε εντελώς διαφορετικά συμπεράσματα, τα οποία θα οδηγούσαν σε διαφορετική κατεύθυνση από αυτήν των συγγραφέων της *Μαύρης Βίβλου*.

Η υπερπολιτικοποίηση

Το βιβλίο υποτάσσει την κοινωνική ιστορία στην πολιτική ιστορία. Έτσι οι τοπικές ιδιαιτερότητες, οι συνθήκες παραγωγής πολιτικής δράσης, το οικονομικό πλαίσιο, οι παραδόσεις λαμβάνονται ελάχιστα ή και καθόλου υπόψη. Αυτό ως ένα βαθμό γίνεται εξ ανάγκης, γιατί χρειάζεται να ξεταστεί η σημασία μιας συγκεκριμένης μεταβλητής στην παραγωγή του μαζικού πολιτικού εγκλήματος. Όμως από ένα σημείο και πέρα μπορεί να οδηγήσει σε λάθος ή υπερδιογκωμένα συμπεράσματα. Αν είναι, λοιπόν, ο κομμουνισμός η μεταβλητή εκείνη που καθορίζει την ανάπτυξη του μαζικού εγκλήματος σε μια χώρα : γιατί δεν παρήχθη μαζικό έγκλημα στην Ιταλία ή την Γαλλία (ακόμη και σε συνθήκες δυνητικού εμφυλίου πολέμου 1943-1945); Γιατί κάποιες κομμουνιστικές χώρες υπήρξαν περισσότερο ανεκτικές από άλλες; Γιατί σε μερικές από τις πρώην κομμουνιστικές χώρες ξεδιπλώνεται διαρκής και αχαλίνωτη βία; Μήπως σε κάποιες περιπτώσεις ο κομμουνισμός λειτουργήσει ως μηχανισμός που διατήρησε τη συνοχή και μείωσε την έκταση της βίας; Τα παραπάνω ερωτήματα δεν απαντούνται με τη χρήση των μεθοδολογικών εργαλείων της *Μαύρης Βίβλου*.

Η υπερπολιτικοποίηση, συνοδεύεται από μια ανάλυση 'από τα πάνω'. Με άλλα λόγια στο βιβλίο όλα έχουν φορά από τα πάνω (εξουσία, κράτος, κόμμα, ιδεολογία) προς τα κάτω (άνθρωποι). Ξέρουμε όμως πλέον από πληθώρα εμπειρικών ερευνών πως πολλοί φόντοι, καταδόσεις, κ.α. σχετίζονται με προσωπικές έχθρες, πάθη και στρατηγικές που μικρή έως καθόλου σχέση έχουν με την πολιτική. Απλώς η πολιτική κατάσταση ενυπάρχει ως σκηνικό ή ως εργαλείο. Αυτό η *Μαύρη Βίβλος* δεν το λαμβάνει καθόλου υπόψη της.

Ναζισμός και κομμουνισμός

Η άλλη σύγκριση που δημιούργησε θόρυβο είναι αυτή μεταξύ κομμουνισμού και ναζισμού:

‘οι κομμουνιστές διέπραξαν εγκλήματα που αφορούν περί τα 100 εκατομμύρια άτομα, σε σχέση με τα 25 περίπου εκατομμύρια θύματα του ναζισμού. Αυτή η απλή διαπίστωση οφείλει τουλάχιστον να παρακινήσει σε μια σύγκριση ομοιοτήτων’

ή όπως γράφεται στην εισαγωγή του Δ. Δημητράκου

‘η κύρια διαφορά ανάμεσα στους δύο ολοκληρωτισμούς συνίσταται στο ότι η κτηνωδία στο ναζισμό είναι κινική και απροκάλυπτη, ενώ στον κομμουνισμό είναι καμουφλαρισμένη με ιδεολογικά φτιασιδία’.

Από την πλευρά μου δεν θα είχα καμιά αντίρρηση να δεχτώ τα παραπάνω αν δεν υπήρχαν δύο σαφή ερωτήματα: α) γιατί σε καμιά από τις κομμουνιστικές χώρες που κατέρρευσαν δεν αναπτύχθηκε κάποια είδους 'Νυρεμβέργη του κομμουνισμού' παρά το γεγονός ότι τέτοιες ιδέες αναπτύχθηκαν αμέσως μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού τόσο στη Δύση όσο και στην Ανατολή; και β) ακόμη κι αν δεχτεί κανείς το σοβαρό επιχείρημα ότι η Νυρεμβέργη δεν συνδέεται τόσο με τον Ναζισμό, όσο με τον πόλεμο και πως σε φασιστικά καθεστώτα μακράς διάρκειας, όπως είναι για παράδειγμα η Ισπανία, δεν έγινε καμιά 'Νυρεμβέργη', θα πρέπει ωστόσο να σκεφτεί πως δεν μπορεί εύκολα να εξηγηθεί η ισχυρή παρουσία των πρώην (και πολλές φορές νυν) κομμουνιστών στις πρώην κομμουνιστικές χώρες. Σε αρκετές περιπτώσεις, τα πρώην κομμουνιστικά κόμματα (με τους ίδιους ανθρώπους) μετονομάστηκαν απλώς σοσιαλιστικά και αποτελούν ισχυρούς παράγοντες του πολιτικού συστήματος ασκώντας ακόμη και εξουσία (Αλβανία, Βουλγαρία, ΠΓ Δημοκρατία της Μακεδονίας, Νέα Γιουγκοσλαβία, κ.ά.). Στην περίπτωση μάλιστα της Ρωσίας, το Κ.Κ. διατήρησε ως τέτοιο σημαντική πολιτική δύναμη και δυνατότητα κινητοποίησης. Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε αυτήν την κατάσταση; Κανένα φασιστικό καθεστώς όπως και καμιά δικτατορία στην Ευρώπη τουλάχιστον, δεν μπόρεσαν να αφήσουν πίσω τους κάποιο ισχυρό κόμμα ούτε και κάποια ισχυρή θετική προς αυτούς κοινή γνώμη.

Κατά τη γνώμη μου, λοιπόν, αυτή η διαφορά σε ότι σχετίζεται με το τι ακολουθεί την κατάρρευση, ίσως να αποτελεί ένα σημαντικό σύμπτωμα που μας οδηγεί να κατανοήσουμε την ποιοτική διαφορά των δύο συστημάτων και κυρίως τη σημασία των 'ιδεολογικών φτιασιδίων'.

Το 'ελληνικό κεφάλαιο'

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο εμπλέκονται τρία διαφορετικά επίπεδα: α) η σοβιετική καταστολή εναντίον των Ελλήνων της Ρωσίας και της Γεωργίας, β) οι εκκαθαρίσεις μέσα στο ΚΚΕ πριν και μετά τον πόλεμο και γ) η καταστολή του πληθυσμού από το ΚΚΕ. Όμως πρόκειται για τρία διαφορετικά επίπεδα που δύσκολα μπορούν να ανακατευθούν και να παρουσιαστούν κάτω από την ίδια 'στέγη'. Η σοβιετική καταστολή εναντίον των μειοτοτήτων (και κατ' επέκταση των Ελλήνων) θα μπορούσε να υπάρχει στο κεφάλαιο για την ΕΣΣΔ, της λενινιστικής και της σταλινικής περιόδου.

Επιπλέον, τα επίπεδα αυτά, στο κείμενο έχουν άνισο βάρος. Για παράδειγμα, όσον αφορά την καταστολή του ΚΚΕ ενάντια στον πληθυσμό δεν υπάρχει σχεδόν τίποτε. Και όμως, η περίοδος λίγο πριν την απελευθέρωση

μέχρι το 1945 (συμφωνία της Βάρκιζας), περίοδος γνωστή και ως Εαμοκρατία, υπάρχει πληθώρα στοιχείων που βεβαιώνουν μια εκτεταμένη πολιτική καταστολής από την πλευρά του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Ο Η. Γιαννακάκης δεν κάνει σχεδόν καμιά αναφορά σε αυτά τα γεγονότα και τις καταστάσεις. Αντίθετα, στο κείμενο αφθονούν οι ιστορίες εσωκομματικών εκκαθαρίσεων.

Ο συγγραφέας συχνά μετακινείται από το ένα γεγονός στο άλλο, από τη μία περίοδο στην άλλη, χωρίς να καταλαβαίνουμε το γιατί. Και έτσι παρά το γεγονός ότι έχει επιλεγεί η χρονική ακολουθία για την παρουσίαση των γεγονότων, αυτή η επιλογή δεν τηρείται δυσκολεύοντας έτσι τον αναγνώστη.

Εντέλει, το κεφάλαιο 'οι Έλληνες θύματα του κομμουνισμού', (Γιαννακάκης) είναι προχειρογραμμένο, με ανεπαρκή ιστορική έρευνα και σε μεγάλο βαθμό γεμάτο προκαταλήψεις. Θα έλεγα πως αποτελεί έναν ακόμη εκπρόσωπο αυτού που έχω ονομάσει σε προηγούμενο άρθρο 'το παλιό παράδειγμα' (ιστορία από τα πάνω, υπερ-πολιτικοποιημένη, χωρίς σημαντική εμπειρική έρευνα, όπου οι αρχικές υποθέσεις εργασίας -συχνά προιόντα ιδεολογικών προκαταλήψεων, αλλά αυτό δεν είναι αυτομάτως κακό- ορίζουν τον τρόπο της έρευνας και την ανάλυση του εμπειρικού υλικού).

Πέρα πάντως από τα όποια προβλήματα, η *Μαύρη Βίβλος* είναι ένα χρήσιμο βιβλίο. Αν μη τι άλλο γιατί μας έβαλε μετά από καιρό να σκεφτούμε και να συζητήσουμε για τη φύση του φαινομένου που συντάραξε τον αιώνα που πρόσφατα αφήσαμε.

Νίκος Μαραντζίδης

Panajotis Kondylis, *Das Politische und der Mensch. Soziale Beziehung, Verstehen, Rationalität*, Band I. Βερολίνο: Akademie Verlag 1999, 715 σελ.

Το ακροτελεύτιο διανόημα του Παναγιώτη Κονδύλη φέρει τον τίτλο *Το Πολιτικό και ο Άνθρωπος* και αποτελεί τον πρώτο από τους τρεις τόμους της ιδρυτικής θεμελίωσης της 'Κοινωνιοτολογίας' (Sozialontologie) ως ανασυνθετικής-εποπτικής ερμηνείας του κοινωνικού στοιχείου. Το έργο αυτό δημοσιεύθηκε πρωτοτύπως στη γερμανική γλώσσα το 1999 από τα κατάλοιπα των χειρογράφων του Έλληνα στοχαστή. Ατυχώς, ο απροσδόκητος θάνατός του το καλοκαίρι του 1998 κατέστησε ανολοκλήρωτο και αναγκαστικά αποσπασματικό το μεγαλύτερο εγχείρημα της συνολικής γνωσιοθεωρητικής επαναπροσέγγισης του κοινωνικού πράττειν. Έτσι, ο δεύτερος τόμος υπό τον τίτλο